

Розділ 4.

218

У
країнський
конфесійний
плюралізм

- 4.1. *Християнство*
- 4.2. *Іслам*
- 4.3. *Етнічні релігії*
- 4.4. *Неорелігії*
- 4.5. *Неоязичництво*

Україна, як і абсолютна більшість держав світу має багатотнічний склад населення. Окрім українців як найчисленнішої нації, на її теренах живуть і національні меншини — росіяни, білоруси, болгары, поляки, греки, євреї, угорці, німці тощо, які дотримуються різних релігійних вірувань. Тут пустили коріння не лише близькі християнству вірування, а й інші, часто екзотичні, спільноти, відгалуження, групи, далекі від національної культури та релігійних традицій українського народу.

Релігійне життя в нашій державі значно активізувалось, було якісно нових вимірів із проголошенням 24 серпня 1991 р. Верховною Радою незалежності України. Поступово вивільняючись від чужих як політичних, так і релігійних центрів, більшість релігійних організацій стала на шлях вдосконалення своїх національних форм.

Сьогодні в Україні є широка мережа (як зареєстрованих, так і незареєстрованих) релігійних організацій — громад, монастирів, місій, братств, навчальних закладів тощо, які належать до різних конфесій, напрямів, церков і течій. Після різкого їхнього збільшення у 1992-93 рр. і певного спаду темпів росту у 1995-96 рр., починаючи з 1997 р. спостерігається їх стабільний приріст на 3-5% щорічно. У різних куточках України з'являються нові культові споруди, недільні школи, виходять у світ нові періодичні видання. На 1 січня 2004 р. в країні було представлено 55 віросповідань, у межах яких діяли 29 785 релігійних організацій. Частка віруючих громадян в Україні відповідає середньоєвропейським показникам.

4.1.

Християнство

При всій строкатості релігійної карти сучасної України більшість релігійних громад все ж перебуває у межах різних напрямів християнства.

Як і раніше, домінантою релігійного життя в Україні виступає православ'я, релігійні громади якого (на 1.01.2004 р.) сукупно становлять 52,2% загальної кількості релігійних організацій.

Українське православ'я репрезентують: Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) та Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП), що має найбільшу кількість парафій. Щоправда, кількість парафій ще не дає повної картини загальної кількості парафіян, оскільки в Західних регіонах держави парафії можуть нараховувати від кількох сотень до кількох тисяч прихожан, тоді як на Сході, де найбільше прихильників УПЦ МП, не більше за необхідну для реєстрації двадцятку. Тому цілком закономірним є висновки соціологічних досліджень, які провів Московський науковий і культурно-просвітницький журнал «Поліс» (див. № 4 за 1998 р.) у різних регіонах нашої держави: переважна більшість православних віруючих в Україні вважають себе парафіянами церкви Київського Патріархату.

Українська православна церква Київського Патріархату вважає себе правонаступницею Київської митрополії, заснованої після хрещення Київської Русі у 988 р. До складу цієї митрополії, що належала до Константинопольського патріархату з 988 р., входили території сучасних України, Білорусі, Прибалтійських країн, частини Польщі, Смоленської області (Росія). У 1686 р., вона незаконно супроти приписів церковних канонів була відірвана від Константинополя і приєднана до Московського патріархату, який був встановлений самочинно і силоміць у 1589 р. Поступово Київська митрополія втрачала свої права. На початку XIX ст. з великої митрополії, що в десятки разів перевершувала свою церкву-матір Вселенський Патріархат, вона була перетворена на звичайну єпархію Російської імперії.

На початку ХХ ст. разом із боротьбою за українську державність почався і рух за автокефалію Української православної церкви.

У 1919 р. український уряд на чолі з Семеном Петлюрою проголосив автокефалію Української церкви. У 1921 р. у Києві в соборі Святої Софії відбувся Всеукраїнський православний собор, який проголосив Українську православну церкву автокефальною. Очолив церкву митрополит Василь Липківський та оскільки Українська православна автокефалія своєю ідеологією суперечила утворенню Радянського Союзу, створеного в 1922 р., то радянська влада почала боротися супроти Української автокефальної православної церкви і у 1930 р. ліквідувала її.

Під час німецької окупації України УАПЦ була відроджена, а у 1944 р., після визволення України Радянськими військами, знову була ліквідована.

У 1988 р., після святкування 1000-ліття Хрещення Руси-України, в Україні почався рух за третє відродження УАПЦ. 5-6 червня 1990 р. в Києві відбувся Всеукраїнський Православний Собор за участю більше як 700 делегатів з усієї України, який затвердив факт утворення УАПЦ і обрав патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава (Скрипника), який очолював УПЦ в США. 2 жовтня 1990 р. органи влади України офіційно зареєстрували УАПЦ. У свою чергу керівництво РПЦ, будучи не в змозі й надалі тотально контролювати і стримувати процеси творення національних церков, змушене йти на деякі організаційні поступки не принципового характеру, зокрема, згідно з рішенням Архієрейського собору РПЦ, 30-31 січня 1990 р. Український екзархат було перейменовано на Українську православну церкву, яка отримала деяку самостійність в управлінні. Щоправда, в реальному становищі цей тактичний хід нічого принципово не змінював, оскільки постанови синоду УПЦ, рівно як і Білоруської церкви, мали статус лише дорадчого органу.

Після проголошення Україною незалежності становище Української православної церкви у складі Московського патріархату суперечило політичному стану України як суверенної держави. У листопаді 1991 р. Помісний собор УПЦ за участю всього українського єпископату, духовенства одноголосно схвалив постанову про автокефалію УПЦ, що означало її відокремлення від Московського патріархату. Дотримуючись традиції і канону, УПЦ звернулась до Московського патріархату з проханням надати їй повну автокефалію. Архієрейський собор Московського патріархату 1992 р. відмовив у задоволенні такого прохання. Окрім

того, була спроба усунути з посади Предстоятеля Української церкви митрополита Філарета (Денисенка), замінивши його таким предстоятелем, який би відмовився від ідеї надання автокефалії Українській Церкві і міцно тримався б Московського патріархату. Але ця спроба була невдалою, митрополит Філарет залишився керівником УПЦ. Із огляду на такий перебіг подій, Московський Патріархат, за підтримки російських спецслужб, інспірує у травні 1992 р. в Харкові неканонічний Архієрейський собор, на якому предстоятелем УПЦ проголошується керуючий справами Московської Патріархії, (а не архієрей із числа українського єпископату, як цього вимагав статут церкви, зареєстрований державним органом України), не громадянин України митрополит Володимир (Сабодан). За цих умов вірна зміщеному владиці Філарету частина УПЦ пішла на об'єднання з УАПЦ. І 25-26 червня 1992 р. у Києві відбувся Всеукраїнський Православний Собор, який об'єднав УАПЦ та частину УПЦ (Московського патріархату) прибічників митрополита Філарета в єдину Помісну православну церкву — Українську православну церкву Київського патріархату. Собор підтвердив обрання митрополита Мстислава патріархом Київським і всієї України. Статусом УПЦ КП став статут УАПЦ із відповідними доповненнями, який був зареєстрований державними органами України. У такий спосіб було створено УПЦ КП.

Після смерті митрополита Мстислава (червень 1993 р.) дехто з владик і кліру колишньої УАПЦ виокремився з об'єднаної церкви і утворив свою церковну структуру (нова УАПЦ), яку під ім'ям Дмитрія у вересні 1994 р. очолив колишній протопресвітер зі Львова Володимир Ярема. Так в Україні стало функціонувати три самостійні православні церкви — Українська православна церква (Київський патріархат), Українська автокефальна православна церква і Українська православна церква Московського патріархату.

Наймасовішою за кількістю віруючих (а не парафій) є церква Київського патріархату, яку з жовтня 1995 р. очолює патріарший місцеблюстель митрополит Філарет (Денисенко). За роки, що минули після останнього Всеукраїнського собору (1995 р.), УПЦ КП не тільки повернула втрачене, але й розширила кількість парафій на Сході України. Вона має також у Росії Белгородсько-Обоянську й Богородську єпархії та Сибірську митрополію. Єпархії є і в США, Канаді, Франції, Греції. Майбутніх пастирів УПЦ КП готують у двох (Київській і Львівській) духовних академіях, на богословському факультеті Чернівецького дер-

жавного університету, в шести духовних семінаріях (Київській, Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Тернопільській, Ногінській), п'яти духовних училищах. Загалом церкві належить 30 єпархій, 35 монастирів в Україні та Росії, 2,6 тис. священнослужителів.

Вірні УПЦ КП об'єднуються в Українське православне братство (Всеукраїнське православне братство Святого апостола Андрія Первозванного), Братство Святого Володимира, Братство Архистратига Михаїла.

Церква активно видає широкий спектр богослужбової літератури здебільшого державною мовою. Крім щорічного Церковного календаря та церковно-історичної літератури, видаються вісім журналів, зокрема: «Православний вісник» (Київ), «Полтавські єпархіальні відомості» (Полтава), «Вісник Київської Духовної Академії» (Київ) та ін. Різні структури УПЦ КП видають також дванадцять газет: «Голос православ'я» (Київ), «Київський патріархат» (Київ), «З Богом у серці» (Харків) та ін. Виходить у світ шість бюлетенів: «Інформаційний бюлетень» (Київ), «Жизнь в Сичеславском крае» (Дніпропетровськ), «Подільський православний вісник» (Хмельницький) та ін. Для безплатного розповсюдження в Україні — для недільних шкіл, середніх та вищих навчальних закладів, кожної родини виданий у перекладі українською мовою «Закон Божий» під загальною редакцією патріарха Філарета.

Українська православна церква Київського патріархату бере активну участь у процесі становлення в Україні єдиної Помісної православної церкви. Це завдання серйозне і досить складне, але цілком реальне, оскільки вагомим аргументів на користь Українського православ'я цілком достатньо. По-перше, за кількісним складом жодна з визнаних Вселенським православ'ям 15 автокефалій і 4 автономних церков не може конкурувати з Українською. Так, у 1998 р. найбільша і найвпливовіша у православному світі (принаймні за територією впливу) РПЦ у самій Росії мала близько 7,5 тис. парафій, а православних парафій в Україні на цей час було 10 350. По-друге, Київська митрополіча кафедра є найстаршою на східнослов'янських землях. По-третє, Українська православна церква згідно з духом і буквою Канону є матір'ю-церквою Руської православної церкви, а не навпаки, на що нині претендує РПЦ. Тож Україна згідно з канонічним і церковним правом має абсолютно всі підстави для становлення самостійної Помісної православної церкви, на що неодноразово вказував Вселенський Православний Патріарх

Варфоломій. Утім, слід мати на увазі, що жодної православної церкви ніколи негайно не визнали як автокефальною. Та й сама РПЦ після самооб'явлення себе автокефальною 15 грудня 1448 р. лише після чисельних підкупів, шантажів і політичних закулісних інтриг, за допомогою дипломатії дочекалася визнання тільки через 141 рік.

Зрозумілою є і антиукраїнська істерія з боку РПЦ, обливання брудом її священників непокірливих «українських розкольників», «уніатів», «автокефалістів» тощо. Річ у тім, що з утворенням Української православної церкви докорінно зміниться як геоконфесійна, так і гецерковна ситуація у світі. Руська церква перестане бути найбільшою і найвпливовішою серед помісних православних церков світу, поступившись Українській православної церкві. Та чи не найстрашніше для РПЦ є те, що відмовившись від української історії та киеворуської традиції, вона втратить «своє» апостольське походження, адже апостол Андрій Первозданий є патроном **Українського православ'я**. Він зветься первозданим, що призваний Ісусом Христом найпершим (Ін. 1:35-39), окрім того, він був рідним братом апостола Симона-Петра (Ін. 1:40), який заснував Римську кафедру. Тож Київський, а не Московський, патріархат сягає в таку духовну традицію, котра зрівнює його з усіма апостольськими престолами. І це добре розуміють у «білокам'яній», а тому й чинять шалений опір утворенню єдиної Української православної церкви, лицемірно порушуючи 34-е правило святих Апостолів, яке гласить: «Єпископам усякого народу належить знати першого з них і визнавати його за главу та нічого, що перевищує їхню владу, не творити без його розсуду»¹.

Спадкоємницею «Київського Володимирівського християнства», за словами кардинала Любомира Гузара, є і греко-католицька церква, що нині активно розвивається. Своїм корінням вона сягає вельми складного для України кінця XVI ст., коли Українська православна церква постала перед архіскладною дилемою: або вести нерівну боротьбу за власне існування у будь-якій формі в оточенні Римсько-католицької церкви, байдуже спостерігаючи за активним процесом колонізації українського народу, або згодитись на реформування церкви шляхом її унії з Римом, зберігши традиційний православно-візантійський обряд, а з ним і національну самобутність українського народу. Дилема, як відомо, була вирішена на користь реформування церкви і самозбереження українців як нації з самобутньою культурною і духовністю, шляхом укладення 1596 р. на соборі у м. Бресті (сучасна

Білорусь) церковної унії (лат. *unio* — спілка, союз) — об'єднання Київської митрополії з католицькою церквою.

Унія ґрунтувалася на засадах визнання православною стороною зверхності Римського Папи та віровчення католицизму при збереженні традиційного візантійсько-слов'янського обряду, української мови богослужінь, національного церковного календаря, особливостей церковної організації та традиції. Таким кроком єпископат Київської митрополії прагнув окрім вирішення загальноукраїнських інтересів ще й подолати глибоку внутрішню церковну кризу, зрівняти православну церкву, що зазнавала всіляких утисків, із польського католицького церквою в Польсько-Литовській державі. Це був вибір складного, а як засвідчила подальша українська історія, й багато в чому трагічного шляху. Згадаймо приклади жорстокої міжконфесійної боротьби у Польському сеймі і кривавої боротьби за володіння церквами в українських парафіях, козацькі війни з вимогою ліквідації унії і жорстокі розправи Петра I з василянами; наступи конфедератів з метою насадження католицизму в Україні і не менш жорстоку Коліївщину, що полишила після себе мартиролог «уніатських мучеників» у багатьох містах і селах України тощо. На цьому шляху — яскраво виражена антиуніатська політика російського царату після відомих поділів Польщі і поступове знищення греко-католицької церкви в Україні під владою Росії (1839 р. — ліквідовано уніатську церкву на Волині, 1875 р. — ліквідовано уніатську церкву на Холмщині).

Перелік прикладів обопільних кривд і жертв на цьому не закінчується. Вони нині викликають багато суперечливих суджень, висновків, а почасти породжують і безліч спекуляцій різного ґатунку. Та якщо зважати не на вигадки й інсинуації, а реалії, конкретні факти, то можна зробити висновок: греко-католицизм для багатьох поколінь українців став традиційною національною українською церквою. Як і православ'я стало національною церквою для частини колишніх греко-католиків, їх дітей та онуків, які були «охрещені» православною церквою після сумних подій 1946 р. Інспірований таталітарним режимом радянської влади та за активної участі Московської патріархії Львівський собор греко-католицької церкви 1946 р. (в якому взяло участь лише 214 священників із загального тогочасного числа — 1 270) заявив про «возз'єднання» з православною церквою. Відтак, усі колишні Греко-католицькі парафії автоматично набули статусу «православних». Вищі ієрархи церкви були репресовані, а рядове духовенство і миряни, які були не згодні з таким «автоматизмом»,

змушені лише таємно відправляти свої богослужіння, тобто діяти нелегально. Поступово, за підтримки Апостольської Столиці і зарубіжної Української католицької церкви у тих регіонах України, де було вкорінене уніатство (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська області), почали діяти підпільні структури греко-католицької церкви.

Наприкінці 80-х рр., із початком т. зв. «перебудови» і «новим мисленням» в Україні активізувався рух за відновлення греко-католицької церкви, набувши організованого й динамічного характеру особливо із з'явою Комітету захисту Української греко-католицької церкви, який у листах звернення до органів державної влади, міжнародних релігійних організацій, зокрема Ватикану, правозахисних міжнародних організацій прохав сприяння у визнанні існуючої нелегально Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Прискоренню її визнання посприяла й зустріч у Римі Папи Іона Павла II і Президента СРСР М. Горбачова, наслідком чого було встановлення дипломатичних відносин між Апостольською Столицею і СРСР. Практичною реалізацією системи внутрішніх і зовнішніх зусиль стала реєстрація 30 листопада 1988 р. Радою у справах релігії Ради Міністрів УРСР громади греко-католиків Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка після 40-річної перерви знову набула офіційного статусу. Церква почала швидко зростати, набирати силу особливо в традиційних регіонах свого поширення. Сьогодні вона налічує понад 5,5 млн віруючих. На початку 2001 р. в Україні нараховувалось вже 3 437 уніатських парафій, що більше від її довоєнного рівня (3 237 громад). Переважна більшість парафій УГКЦ знаходиться у Львівській (1479), Тернопільській (298) областях, але нині вони розташовані в усіх областях України. І їх кількість неухильно зростає, що й дало підставу у 1996 р. створити Києво-Вишгородський екзархат УГКЦ, якому Папа Римський доручив здійснювати духовну опіку над віруючими і парафіями цієї церкви в усій Україні поза західними її областями.

З моменту легалізації УГКЦ відновила свою структуру, створивши 17 епархій, 79 монастирів, 12 духовних навчальних закладів, 24 періодичних видання. Відновилися й структура традиційних чернечих орденів греко-католицької церкви, зокрема чоловічі ордени — василіан, редemptористів, студитів; жіночі — василіани, йосафатки, св. Вікентія, Пресвятої родини, сестрислужебниці тощо.

До цієї церкви належить також 19 греко-католицьких епархій, що діють в українській діаспорі. Це зокрема, Перемишльсько-

Варшавська греко-католицька митрополія (Польща), яка нараховує понад 100 парафій. У Західній Європі є три апостольські екзархати для українських греко-католиків: у Німеччині, Франції та Великобританії. Крім Європи, громади греко-католиків є у Північній та Південній Америці, Австралії, Росії тощо.

УГКЦ має понад 20 періодичних видань. Діє три видавництва: «Нова зоря», «Свічадо» і «Місіонер» (засноване у 1897 р.), яке протягом 90-х рр. видало понад 600 найменувань книг загальним накладом понад 2,2 млн примірників. Із 2001 р. у видавництві «Свічадо» виходить дитячий журнал «Зернятко».

Церкві належить мережа духовних навчальних закладів. Зокрема, у Львові (митрополичому осідку) діють: християнські дитячі садочки при монастирі Сестер Студентського уставу (з 1995), греко-католицький ліцей (з 1991), Львівська богословська академія (з 1994). Відновила свою діяльність у 1990 р. Львівська греко-католицька духовна семінарія Святого Духа, що була заснована ще 30 серпня 1783 р. австрійським цісарем Йосипом II. Підтримується давня традиція відкриття навчальних закладів при монастирях.

УГКЦ у своєму управлінні та організаційній діяльності керується Кодексом канонів східних церков (1991) та партикулярним правом. На Синоді єпископів у серпні 2000 р. було ухвалено 156 канонів цього права. УГКЦ очолюють верховний архієпископ та Синод єпископів, до складу якого входять усі 32 єпископи.

Нинішнім верховним архієпископом УГКЦ, митрополитом Львівським в Галицьким, єпископом Кам'янець-подільським є кардинал Любомир Гузар — людина мудра, освічена й досвідчений ієрарх, який щиро вболіває за стан справ в країні і за долю українських церков. Народився він 26 лютого 1933 р. у Львові, де й закінчив народну школу. Навчався в українській гімназії м. Зальцбурга (Австрія), Малій духовній семінарії Стенфорда (США), вивчав філософію в Колегії св. Василя, а з одержанням ступеня бакалавра, закінчив богословські студії в католицькому університеті Ватикану. У 1967 р. захистив магістерську дисертацію «Митрополит Андрій Шептицький — лідер екуменізму», через 10 років одержав єпископське освячення з рук Патріарха Й. Сліпого. З 1993 р. в Україні 27 січня 2001 р. Папа Іоанн Павло II призначив Любомира Гузара кардиналом. У Римі постійно перебуває апокризіарій (представник) верховного архієпископа — владика Іван Хома.

Сьогодні УГКЦ бере активну участь в екуменічному русі в Україні, розробивши концепцію екуменічної діяльності, яка містить

ряд цікавих екуменічних інновацій. По-перше, до «церков-сестер» у богословському розумінні належать протестантські церкви. По-друге, УГПЦ вважає всі три православні церкви в Україні як такі, що мають «спільну історичну спадщину Київської Церкви» і тому намагатиметься «проводити діалог з усіма трьома юрисдикціями». По-третє, УГКЦ має своє розуміння деяких аспектів діяльності римсько-католицької церкви в Україні, які, як вона вважає, «виходять за межі духовної опіки вірних латинського обряду». По-четверте, УГКЦ готова вести діалог із Руською православною церквою стосовно «душ пастирської опіки над вірними Московського патріархату в Україні та українців греко-католиків в Росії». Наша кінцева мета, як заявив владика Гузар на X сесії Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ, повернутися до тієї первісної єдності, в якій перебувала наша церква 1000 років тому. Сучасні греко-католики вважають себе інтегральною частиною східної візантійської традиції і бажають зберегти її в кращих зразках. Водночас вони прагнуть, щоб в Україні була винятково одна церква, об'єднана із Вселенською. Тобто йдеться про поєднання двох церков українського народу — православної і греко-католицької — на засадах Київського патріархату. І як тут не загадати «Заповіт» Патріарха Й. Сліпого, де він зазначав, що Київський патріархат має стати порятунком «церковної єдності» у Вселенській Христовій Церкві і порятунком нашої української церковної і національної єдності або слова митрополита А. Шептицького про те, що саме Українська греко-католицька церква має покласти початок поєднання Сходу і Заходу. І все це цілком відповідає сучасній формулі, що її чітко і недвозначно висловив Іоан Павло II: «Православний Схід і католицький Захід — дві легені, якими повинне дихати сучасне християнство».

Православний і католик, за твердженням Іоана Павла II, — не протиставні, а взаємодоповнюючі, бо ж всі католики є православними за вірою, а всі православні — католиками за любов'ю. І візит Понтифіка до України, який з величезним успіхом відбувся у червні 2001 р., пройшов під гаслом «мостити шлях діалогу» з православними братами «у правді і любові». Своім приїздом до Києва — колиски Православ'я на східнослов'янських теренах — Папа нібито символічно закликав дві гілки християнства до духовного єднання, до пошуків того, що зближує їх, є спільним. Пам'ятаймо, що Христос творив свою Церкву не як якусь

організацію із системою управлінських структур, а як духовну спільноту учнів Євангелія.

Широко представлені в Україні й церкви протестантського напрямку — третьої течії християнства, яка була започаткована в XVI ст. у формі кальвінізму як класичної реформації західноєвропейського типу; антитринітаризму, що організаційно відокремився від кальвінізму у 1565 р. социніанства, що виникло у середовищі антитринітаріїв наприкінці 90-х рр. XVI ст. на основі релігійно-філософських поглядів Фауста Соціана (1539-1604) — італійського емігранта, котрий прибув у Річ Посполиту в 1579 р. і став активним діячем руху антитринітаріїв.

Особливістю класичної Реформації в Україні було те, що вона мала здебільшого просвітницький характер, оскільки її соціальною базою були освічені шляхтичі, навчені в західноєвропейських університетах. Із ідеями Реформації в Україну проникали ідеї цивілізованого ставлення до носіїв іншої віри, свободи совісті, які потрапляли на благодатний ґрунт української ментальності, важливою ознакою якої є толерантність, терпимість до іновірців. Саме реформація, за словами М. Грушевський, «запліднила українське духовне життя ідеями віротерпимості, свободи релігійної совісті».

Нова хвиля протестантизму в Україні пов'язана з німецькими переселенцями, які наприкінці XVIII ст. були запрошені царським урядом Росії для освоєння багатих земель півдня України. Вони й стали осередками поширення протестантських ідей різного ґатунку, які репрезентували такі течії, як баптизм, євангелізм, адвентизм тощо.

За роки радянської влади, коли тільки на словах була проголошена свобода совісті, протестантські організації, як і інші релігійні об'єднання, зазнавали жорстокого адміністративного тиску, всіляких переслідувань — аж до заборони діяльності. Їм навіщувався ярлик «сектанти», а в суспільній свідомості формувався образ екстремістських релігійних організацій, що співпрацюють із різними шпигунськими підривними закордонними центрами. Жорстоке переслідування ряду протестантських течій (Свідки Єгови, Ради церков ЄХБ, адвентистів-реформістів тощо) актуалізувало з'яву навіть протестантського підпілля.

Принципово новий етап розвитку протестантизму почався в незалежній Українській державі, коли було створено всі умови для його нормального розвитку. Упродовж 90-х рр. XX ст. протестантські громади зросли у 2,4 раза. Сьогодні церкви протестантського напрямку є наймасовішими серед аналогічних напрямку

мів у країнах СНД. Вони об'єднують 34 протестантські течії, які охоплюють 6 098 організацій. До найчисленніших належить Євангельські християни-баптисти (2 506 організацій), Християни віри євангельської (п'ятидесятники) — 1 661, Адвентисти сьомого дня — 823, Свідки Єгови — 656. Вельми популярними є Реформати, Євангелісти, Лютерани, послідовники «Церкви Божої в пророцтвах», Адвентисти-реформісти, Пресвітеріани тощо. Окрім названих, в Україні діють громади понад 300 різноманітних протестантських громад: християни віри євангельської поза союзами, Союз вільних церков християн євангельської віри та інші.

Протестантські церкви мають необхідні управлінські структури, зокрема республіканські духовні центри. Постійно зміцнюється матеріальна база їхньої релігійної діяльності. Активно ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська та благодійницька роботи. Протестантизм стає дедалі більш помітним елементом конфесійної картини України.

Незважаючи на появу вельми активних т. зв. «нових протестантів» (здебільшого харизматичних громад), тобто протестантських спільнот, що не пов'язані ні з євангельським рухом, що виник на півдні України у другій половині XIX ст., ні з протестантськими течіями Західної України першої чверті XX ст., домінуючими в сьогоденному протестантському середовищі України все ж залишаються традиційні протестантські спільноти, які демонструють свою здатність до подальшого поступу в нових історичних умовах. Вони успішно пропонують нову модель релігійної громади, яка поєднує традиційну високу дисципліну, релігійну домінантну в свідомості учасників, закритість щодо секулярних впливів із високою соціальною активністю, відкритість до суспільства, посиленням впливу на його життя.

Найбільшою протестантською спільнотою є **Євангельські християни-баптисти**. За кількістю своїх організацій вони посідають четверте місце серед релігійних об'єднань України. Баптистські організації є в усіх областях України. Та найбільше їх у Чернівецькій (157), Донецькій (153), Київській (152), Черкаській (142), Вінницькій (140), Хмельницькій (133) областях. Таке активне поширення цієї протестантської течії на теренах України можна пояснити тим, що євангельський рух в Україні, сформувався як своєрідний продукт взаємовпливів західного і східного християнства, синтезу європейського протестантизму та українського православ'я. Він найповніше увібрав і трансформував різні компоненти східної та західної християнської духовності.

Процеси, пов'язані з рухом за українське національне відродження у 90-х рр., істотно вплинули й на вітчизняний протестантизм. Так, було проголошено створення самостійного Союзу євангельських християн-баптистів України, який на ХХІІ з'їзді у 1994 р. отримав назву Всеукраїнський Союз об'єднань ЄХБ. Головою Союзу було обрано Григорія Коменданта.

ВСО ЄХБ складається з 25 обласних об'єднань церков ЄХБ та 5 об'єднань баптистських церков діаспори — США, Канади, Австралії, Аргентини та Парагваю. Третину загальної кількості віруючих церков ВСО ЄХБ становить молодь (45 тис.), тому Союз веде активну й систематичну богословсько-освітню діяльність. У складі ВСО ЄХБ у 2000 р. діяло 5 вищих навчальних закладів (три семінарії та два університети), 23 середніх біблійних коледжів, а також біблійні школи при церквах, заочні курси, музичні школи. Відтак ВСО ЄХБ займає одне з перших місць серед релігійних об'єднань в Україні за кількістю навчальних закладів.

ВСО ЄХБ є повноправним членом Всесвітнього Союзу Баптистів та Європейської баптистської федерації.

Окрім цієї баптистської спільноти в Україні діють ще два союзи: Союз Церков ЄХБ під керівництвом Ради Церков, що зберегла свою структуру у межах колишнього Радянського Союзу та Братство незалежних церков та місій, як очолює М.К. Величко. В Україні існує й багато баптистських церков, які не належать до якого-небудь союзу і займаються місіонерською діяльністю.

У вересні 2000 р. у Києві відбувався Другий всеукраїнський конгрес ЄХБ, на якому було проголошено єдність ВСО ЄХБ з іншими союзами євангельських християн-баптистів в Україні і в першу чергу з Союзом незалежних церков та місій, її місіонерськими організаціями.

ВСО ЄХБ активно займається культурно-благодійницькою діяльністю: створено реабілітаційні центри для наркоманів, безпритульних дітей та звільнених із місць позбавлення волі (м. Київ, м. Одеса, Чернігівська і Луганська області); організовано християнські театри (м. Київ, м. Харків); підготовлено фельдшерів-місіонерів; налагоджено роботу християнських таборів, молодіжних клубів тощо. На базі ВСО ЄХБ з успіхом діють міжнародні програми організації дозвілля дітей AWANA, товариство «Відкрита Біблія» та Товариство євангелізації дітей.

Отже сучасному українському баптизму притаманна різноманітна не лише євангелізаційна робота, а й соціальна активність. Він послідовно дотримується принципу невтручання Церкви в політичні справи, займає толерантно-виважену позицію щодо

інших конфесій. Український баптизм знайшов своє місце в сучасному українському суспільстві і відіграє вагомий роль у релігійних процесах України.

Динамічно розвивається на українських землях й одне з порівняно молодих течій протестантизму — **Християни віри євангельської** (п'ятидесятники), які у 2000 р. відсвяткували 75-річчя існування Всеукраїнського союзу Християн Віри Євангельської (Одеса, 1925). За цей час було й творче піднесення (розробка системи віровчення, написання статуту церкви, вихід у світ журналу «Євангеліст»); й чорні дні репресій, розпуску Союзу Християн віри євангельської (ХВС) у 1930 р.; підпілля; відродження і пошук шляху становлення: об'єднання (1945) і роз'єднання (1956 р.) з Всесоюзною Радою ЄХБ і нарешті об'єднання більшості церков у Союз Християн віри євангельської України (1990). У травні 1990 р. в м. Коростені Житомирської області відбувся III з'їзд ХВС України, який і проголосив утворення Союзу.

Загальноприйнята назва «п'ятидесятники» відбиває теологічну особливість цього руху: вона засвідчує важливість події, яка сталася у свято П'ятидесятниці в Єрусалимі (зішестя Духа Святого), і віру в те, що духовна сутність П'ятидесятниці (Хрещення Святим Духом) є не тільки фактом життя церкви, а й повторюваним явищем. Тому його має пережити кожний віруючий. Ця особливість і визначає п'ятидесятництво як найтипівішу харизматичну течію у сучасному християнстві.

Для віруючих цієї течії головною є ідея безпосереднього інтуїтивного спілкування з Богом завдяки хрещенню Святим Духом, після чого вони одержують особливі духовні дари — *харизми*. Хрещення Духом Святим може відбуватися під час молитви, проповіді, при покладанні рук служителів, за інших обставин. П'ятидесятницьке богослов'я вчить, що духовні дари даються з волі Духа Святого, якщо це йому угодно. До духовних дарів відносяться: слово знання, слово мудрості, дарунок віри, чудотворення, зцілення хворих, говоріння іншими молитвами, тлумачення мов, пророцтво. Можливість спілкування з Богом саме з допомогою Духа Святого є тим, що найбільше приваблює віруючих і сприяє поширенню віровчення цієї конфесії.

Нині Союз є однією з активно зростаючих християнських Церков. За своєю соціальною мобільністю, здатністю враховувати реальну дійсність, за темпами зростання членів громад п'ятидесятництво переважає інші протестантські спільноти. За час з 1992 кількість зареєстрованих громад церкви зросло майже вдвічі до 2001 налічувалося 1 284 громади з майже 100 тис. членів.

В умовах незалежності України ХВС діє як відкрита суспільству конфесія, що активно сприяє самореалізації своїх прихильників у середовищі віруючих і поза ними. Станом на січень 2000 р. Всеукраїнський союз християн віри євангельської мав 758 недільних шкіл з майже 30 тис. слухачів, 15 духовних навчальних закладів. Зокрема, це Євангельська теологічна семінарія (м. Київ), Київська богословська семінарія «Благодать і істина» (м. Київ), Львівський заочний Біблійний інститут (м. Львів), Львівська теологічна семінарія (м. Львів), Тернопільська Біблійна семінарія (м. Тернопіль), Нововолинський Біблійний інститут (м. Нововолинськ), Коростенський Біблійний коледж (м. Коростень), Чернівецька Біблійна семінарія (м. Чернівці), Дніпропетровський Біблійний коледж (м. Дніпропетровськ) та ін.

Церква має розгалужену мережу засобів масової інформації. Її офіційними органами є журнали «Благовісник» і «Євангельський голос». В м. Одесі виходить журнал «Євангеліст». Крім того, помісні церкви друкують газети «Вісник спасіння» (м. Луцьк), «Емануїл» (м. Одеса), «Життя з надлишком» (м. Запоріжжя) та ін.

Всеукраїнський союз християн віри євангельської п'ятидесятників України підтримує тісні відносини із Всесвітнім п'ятидесятницьким союзом Асамблеї Божої, членом Виконавчого комітету якого обрано Голову Всеукраїнського Союзу Михайла Паночка. Налагоджено зв'язки з українською діаспорою в Канаді, США, Австралії, а також із християнськими центрами і церквами Фінляндії, Швеції, Норвегії, Великобританії, Польщі, Румунії, Чехії, Німеччини, Бразилії, Голландії тощо.

Повна релігійна свобода в незалежній Україні, можливість проведення різноманітних євангельських кампаній посприяли й бурхливому зростанню ще однієї протестантської церкви — Адвентистів сьомого дня (АСД), перші громади яких на теренах України з'явилися ще в 90-х рр. XIX ст. (Крим, Київська губернія). Якщо в 1992 р. в Україні налічувалося 276 громад адвентистів, та в 2001 р. їх вже було понад 800. Всеукраїнський з'їзд церкви АСД відбувся у травні 1988 р. церкву очолює А.В. Крупський. Нині коліскою адвентизму в Україні є південні міста, де західні місіонери з успіхом проходять євангелізацію.

Складний шлях становлення в умовах легалізації і виходу з підпілля переживає ще одна протестантська спільнота — **Свідки Єгови**. Хоча перші послідовники цієї релігійної організації в Україні з'явилися у 20-30-х рр. (Буковина, Волинь, Галичина, Закарпаття), тільки в 1990 р. розпочався процес їх легалізації,

а 28 лютого 1991 р. вперше на території колишнього СРСР було офіційно зареєстровано і визнано організацію Свідків Єгови в Україні. Нині в нашій державі нараховуються близько 700 її релігійних громад. Важливою подією в новітній історії Свідків Єгови став Міжнародний релігійний конгрес, який відбувається на початку серпня 1993 р. в м. Києві. На ньому охрестилося 7 402 особи — найбільша у всесвітній історії організації кількість охрещених за один день в одному місці.

234

Послідовники Свідків Єгови позитивно ставляться до світської влади, демократичної держави, громадянських обов'язків, хоча вони й сьогодні не беруть участі у виборах різних рівнів, не вступають до політичних партій, різного роду рухів, профспілки, не йдуть до війська, користуючись правом на альтернативну (не військову) службу тощо. Вони відкидають догмати про Трійцю, безсмертність душі, пекло, рай, релігійні свята і обряди, що не узгоджуються з Біблією. Тут вони не є оригінальними, оскільки в багатьох протестантських спільнотах є своє особливе становлення до тих чи інших християнських догматів, таїнств, культу.

Нині спостерігається цілком нове сприйняття дійсності членами цієї організації, переорієнтація на позитивні християнські цінності. До актуальних проблем все ширше включаються теми боротьби з наркоманією, аморальністю, алкоголізмом, СНІДом, дослідження проблеми сім'ї, здорового способу життя, глобальних проблем сучасності. Все це досить виважено дозується сакральним, есхатологічним, поступово щезає апокаліптичний екстремізм, що дає впевненість в майбутнє організації, переконаність у тому, що як український конфесійний світ, так і українське суспільство загалом толерантно і з повагою сприйматиме релігійні організації Свідків Єгови в Україні, кількість яких стійко зростає з року в рік.

¹ Книга Правиль, Святыхъ Апостоловъ, Святыхъ Соборовъ Вселенскихъ и Поместныхъ Отцовъ. — М., 1893. — С. 71.

4.2.

Іслам

Хоча Україна вважається здебільшого християнською країною, у ній мешкають також багато представників інших світових, етнонаціональних релігій та неорелігій.

Одна зі складових конфесійної карти України — іслам. Його носіями є волзькі й кримські татари, представники кавказько-іберійської мовної групи, невеликі діаспорні об'єднання інших тюркомовних народів та деякі етнічні українці, росіяни. Загальна кількість мусульман в Україні становить від 1,2 до 2 млн осіб, і це попри його лише десятирічне існування (з кінця 90-х рр.). Здебільшого вони сповідують сунізм ханіфітського напрямку. Шіїтів в Україні майже немає (діє лише одна шиїтська мечеть). Українські мусульмани об'єднані у (467) релігійних громад у різних областях держави. Проте єдиної організаційної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють три зареєстровані центри: Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний центр мусульман України (ДЦМУ) — та один незареєстрований — Об'єднання незалежних мусульманських громад (ОНМГ). Для задоволення духовно-релігійних потреб мусульман в Україні є понад 150 мечетей, у яких відправляють службу до 400 духовних осіб. Названі Духові Центри мають свої навчальні заклади, випускають релігійну літературу, мають власну пресу. Зокрема, діє Ісламський університет (м. Донецьк), виходять газети «Мінарет» та «Баян», транслюється мусульманська радіопередача «Ассаляму алейкум!», відкрито Ісламський культурний центр, Донецький центр ісламу тощо.

Поступово із релігії нападників іслам перетворився на систему релігійних переконань і на спосіб життя повноправних громадян України. Проте потрібен час аби з свідомості пересічного українця поступово зник викривлений образ мусульманина як терориста, диверсанта, потенційного ворога. Та й мусульмани мають змінювати своє ставлення до українства, української культури на більш зацікавлене. Перебуваючи в Україні, більшість мусульман у побутовому спілкуванні послуговується російською мовою. Єдина в Україні мусульманська радіопередача «Ассаляму алейкум!» виходить теж російською. Практично відсутні

звернення мусульманських авторів спеціально до української аудиторії із врахуванням її ментальності. Ніхто поки що не спромігся на підготовку й видання смислів Корану, ісламської газети українською мовою тощо. І все ж мусульмани України прагнуть до виконання гуманістичних приписів своєї релігії, до продуктивного діалогу, гармонійних відносин з іншими конфесіями, що діють у нашій державі.

4.3.

Етнічні релігії

До конфесій, що виникли, розвиваються й існують на етнічному підґрунті слід віднести громади іудаїзму, що тривалий час діють в Україні. І хоча перші іудеї з'явилися на території сучасної нашої держави ще в I ст. н. е. (Крим), лише в незалежній Україні вони мають усі умови для своєї діяльності. На 1 січня 2004 р. в Україні діяло 240 зареєстрованих іудейських організацій порівняно з 42, які діяли в 1992 р. Вони належать до шести об'єднань: Об'єднання хасидів Хабар Любавич іудейських громад та організацій України; Об'єднання хасидів Хабар Любавич іудейських громад та організацій України; Об'єднання іудейських релігійних організацій; Релігійні громади прогресивного іудаїзму; Всеукраїнський конгрес іудейських громад; Незалежні іудейські релігійні громади. Протягом кількох останніх років в Україні було створено понад 100 культурологічних єврейських центрів та організацій, відкриті єврейські школи, синагоги, театри, видаються єврейські газети. Успішно діє Міжнародний Соломонів університет (м. Київ) тощо.

На території України, зокрема в Криму, представлена мало відома широкому загалу караїмська релігія, носіями якої є етнічні караїми — тюрки (караї) і незначні групи росіян і українців, предки яких були вихідцями з козачих станиць Північного Кавказу і колишньої Астраханської губернії.

Розквіт караїзму припадає на VIII – XIII ст., коли його релігійні громади успішно функціонували на територіях нинішніх Іраку, Сирії, Єгипту, Туреччини та ін.

У Криму перші караїми з'являються в деяких тюркських племенах, які згодом прийняли вчення Анана. Матеріальним

підтвердженням існування караїмських громад на півострові саме з цього часу є пам'ятники родового кладовища Балта-Тиймес («Сокира не доторкнеться»). У VIII ст. караїзм прийняла верхівка хазар на чолі з каганом. Ця подія мала доленосне значення, оскільки почалося поширення караїзму серед язичницьких тюркських племен каганату на великій території, включаючи й український Крим. До того ж у Хазарській державі не було релігійної нетерпимості, а тому язичництво, караїзм, християнство й іслам вільно співіснували, не заважаючи один одному йти своїм шляхом до єдиної мети — Бога.

Із занепадом Хазарського каганату в XI ст. умови існування для караїмів, звісно, погіршилися. Та все ж кримські караїми зберегли свою самостійність в окрузі Кирк-Йер, неподалік від м. Бахчисарай. У 1246 р. частина караїмів перебралася з Криму в Галичину на запрошення князя Данила Галицького, який надав їм землі і деякі привілеї. Етноконфесійні громади кримських караїмів з'явилися в Галичі, Львові, Луцьку та інших українських містах західного регіону. А з князем Вітовтом у XIV ст. вони потрапили аж до Литви.

За часів існування Кримського ханства караїми мали самоуправління і визнавалися політичною одиницею, якій було надано певні пільги і гарантії. Караїми Криму і Галичини не раз приєднувалися до українського козацького війська, полишивши по собі добру згадку. Так, історія зберегла ім'я; Ільяша Караїмовича — старшого полковника реєстрового козацтва. Після приєднання Криму до Російської імперії кримські караїми поступово почали мігрувати за межі півострова, їх громади з'явилися в Бердянську, Одесі, Києві та інших містах України. А в 1837 р. було створено Таврійське караїмське духовне управління на чолі з Гаханом. Місцем його розташування став храмовий комплекс у Євпаторії.

Караїми поклоняються єдиному Богу і визнають єдину священну книгу — Старий Завіт, особливо шануючи П'ятикнижжя. Тому вони називають себе ще «синами Святого Письма». Караїми дотримуються наказу пророка: «Не додавайте до того, що я вам наказую, і не зменшуйте з того, щоб виконувати заповіді Господа, Бога вашого, що я заповідав вам» (Вт. 4:2). Виконання десяти заповідей — основна вимога караїзму. Старий Завіт є для них зосередженням глибокої мудрості, особливої таїни, осягнення яких можливе тільки силою власного розуму. Звідси й найголовніший принцип караїзму — уважне самостійне вивчення

Святого Письма, право тлумачити його так, як підказують власні розум та совість.

Деякі дослідники вважають, що караїмське віровчення за часом виникнення є ровесником земного життя самого Ісуса Христа.

Безпосередньо сформував як ідейні засади, так і організаційні структури караїзму Анан бен Давид (752-840) із Басри. Тому й прихильники його вчення спочатку називалися *ананітами*. А термін «караїми» («караїти») з'явився трохи пізніше. Служителі культу виводять його від слів того ж кореня з текстів Старого Завіту і Корану, перекладаючи як «ті, що читають», «ті, що закликають», «знавці Святого Письма». Інше, обґрунтованіше, пояснення назви вказує на походження від етноніму «караї».

Анан визнавав вчення Мойсея, Ісуса Христа і Мухаммеда, яких вважав великими пророками. Коротко вчення Анана зводиться до: 1) віри у безсмертя душі і в те, що її доля залежить від поведінки людини під час її земного життя; 2) віри в особисту відповідальність людини; 3) заперечення авторитету духовенства; 4) ігнорування значущості зовнішніх обрядів і таїнств.

У віровченні караїзму Бог не тільки єдиний, а й всемогутній, він існує довічно. Осягнути його єдність і могутність людини не дано. Бог створив усе суще і через Мойсея на Синайській горі дав найдосконаліший закон — п'ять книг Мойсея, які ніколи не доповнюються і не змінюються. Бог визначає людям нагороди і покарання згідно із заслугами кожного і воскресить мертвих у день суду. Караїми чекають і приходу Месії.

У культовій сфері караїмів переплітаються впливи ісламу і християнства. Так, їх храми — *кенаси* — і поховання зорієнтовано на схід, на зразок мусульманських мечетей. Певний вплив мусульманства простежується і в поділі храму на чоловічу й жіночу частину. Головне приміщення храмів призначено тільки для чоловіків і складається з трьох частин: із південного боку на підвищенні розміщено вівтар, далі від нього — місця для прихожан, а ближче до виходу — лави для літніх, хворих і тих, хто в траурі. Над привхідною північною частиною — балкон з ажурними ґратами для заміжніх жінок (неодружені в кенасі взагалі не моляться), куди знадвору ведуть окремі сходи. Перед молитвою практикується обряд омовіння. До храму заходять без взуття. Молитви в кенасі проводяться двічі на день (вранці і ввечері). Псалми Давида становлять основи літургії караїзму. Вони доповнюються гімнами, піснями, складеними *газзанами* (священиками) або поетами. Богослужіння ведеться караїмською мовою. Особливо шанують віруючі день суботи, дотримуючись

заповіді: «Пильнуй дня суботнього, щоб святити його, як наказав тобі Господь, Бог твій» (Вт. 5:12). Зі свят, що випливають із традиції Старого Завіту, караїми особливо шанують Хиджі тамбиларнин (Пасху) та Хиджі афталарнин (П'ятдесятницю). Існує традиція індивідуальних постів, практикується аскетизм.

Як і українське православ'я, караїмська релігія ввібрала в себе багато давніх язичницьких вірувань. Так, Бога караїми величають іменем стародавнього тюркського божества Тенгри. На пасхальних коржиках зображається Сонце, Місяць і зірки. До наших днів зберігся і культ священних дубів. Тож можна погодитись із твердженням, що караїмська віра нагадує християнство у його зародковому стані, тобто за життя Ісуса Христа.

Караїми нині вельми шанують свої головні духовно-національні святині: фортецю Кирк-Йер (Кале-Джуфт-Кале-Чуфут-Кале) з її стародавніми храмами і прилеглим родовим кладовищем Балта-Тиймес та храм у Євпаторії. Вони докладають зусиль для повернення своїй церкві кенасів, які до 1959 р. (коли радянською владою було закрито останній діючий в Криму караїмський храм) належали їм у різних містах України. Зокрема, київська громада караїмів добивається повернення споруди свого колишнього храму, що височіє в центрі столиці на вул. Ярославів Вал неподалік від Золотих воріт (нині Будинок актора).

У 1989 р. в м. Сімферополь утворено Асоціацію кримських караїмів, яка включає Науковий центр і Раду старійшин та ставить завдання збереження релігії й культури свого народу.

До етнонаціональних церков, що діють в Україні відносяться й **Вірмено-апостольська (Вірменська) церква**. Ще у 301-302 рр. Вірменія стала першою у світі країною, яка назвала християнство своєю державною релігією. Тобто ця подія сталася за 89 років до того, як християнство було оголошено державною релігією Римської імперії.

Перші віруючі вірмени з'явилися на теренах нашої країни ще за часів Київської Русі. Їхні поселення виникають у XI ст. у Львові та Луцьку. Масовішими були друга хвиля переселення вірмен — у 1280 р., яка відбувалася за закликом князя Льва I Даниловича; і третя (1358-60), коли вірмени мігрували на землі України, рятуючись від нашествия турків-сельджуків. Найбільша вірменська колонія мешкала у Львові, де 1363 р. розпочалося будівництво Вірменського кафедрального собору Успіння Пресвятої Діви, що став головною святинєю переселенців на українських землях.

Історія Вірменської церкви в Україні непроста: часи спокійного розвитку чергувались із неймовірно бурхливими і складними періодами — аж до небезпеки розчинення серед українців або поляків чи ліквідації австрійською або радянською владою. За часів незалежності епархію національної Вірменської церкви відновлено. Нині вона має 15 громад. Очолює її висвячений в м. Ечміадзін архімандрит Натан Оганесян (місцеперебування — м. Львів).

4.4.

Неорелігії

Майже повністю зруйнована традиційна релігійність і «затеїзовані» могутньою радянською ідеологічною машиною духовні джерела виявилися чи не найкращим ґрунтом для поширення в Україні нових релігій, їх поява у різних областях нашої держави відрізняється від поширення традиційних віровчень. Так, найрелігійніший західний регіон України, де діє більше половини всіх релігійних громад, зазнав найменшого впливу неорелігійних рухів. Найінтенсивнішого розвитку вони набули в містах Півдня та Сходу і в столиці — м. Київ. Тому поширення неорелігійних течій має здебільшого не всеукраїнський, а регіональний характер.

Сучасна палітра нетрадиційної релігійності в нашій державі вельми строката. Вона репрезентує широкий спектр найвідоміших у світі неорелігійних течій і організацій. Серед них, зважаючи на традиційну релігійність українців в останню тисячу років, поширеними є, звичайно, неохристиянські рухи. Головне їхнє віросповідне джерело — Біблія, а центральна постать релігійних доктрин — особа Ісуса Христа.

Неохристиянські рухи в Україні поділяють на дві групи, з огляду на їхнє походження. Першу й найчисленнішу групу складають новітні місії, церкви, які прийшли з-за кордону. Друга група значно менша, ніж перша за кількістю як громад, так і послідовників. До неї належать неохристиянські утворення, що виникли на українському ґрунті. Найчисленнішими неохристиянськими об'єднаннями цієї групи є Союз церкви Божої України, що мала понад 20 громад на січень 2002 р., і Собор церков України ХВС «Відкрита Біблія» — 18 громад.

Найпопулярнішими серед привнесених неохристиянських течій є:

- Церква повного Євангелія, що на 1 січня 2002 р. нараховувала 297 зареєстрованих громад;
- Церква Христа — 87 громад;
- Новоапостольська церква, 53 громади якої діють майже в усіх областях нашої держави; центри апостольських округів — у Києві, Харкові, Одесі, Львові, Запоріжжі; видається журнал «Наша сім'я»;
- Церква Божа в пророцтвах, послідовники якої об'єднані в 63 зареєстровані громади;
- Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, що має 53 громади; найбільші з них — у Києві, Одесі, Донецьку та Дніпропетровську.

Поширеним в Україні є й харизматичний рух, що започаткувався на наших землях 12-15 років тому й представлений сьогодні 197 зареєстрованими громадами (порівняно з 31 в 1993 р.). Притягальна сила руху полягає у всебічному врахуванні особливостей об'єктів впливу. Він має різноманітну соціально-культурну програму, що пропонується симпатикам і просто нужденним.

Прикладом харизматичного об'єднання в Україні є неохристиянська церква «Перемога», що діє в м. Київ з 1993 р. Церква поєднує людей різних соціальних станів, статі, віку, національностей, професій, із різними і водночас схожими проблемами, потребами й інтересами. Тому її діяльність різноманітна. Церква має майже 500 груп. Окрім недільної школи для дітей, є групи для роботи з підлітками, молоддю, зокрема студентською, групи для роботи з жінками, чоловіками, розлученими, вдовами, самотніми. Є також групи за інтересами: для лікарів, художників, архітекторів, спортсменів, юристів, бізнесменів тощо. Церква регулярно надає благодійну допомогу. Щомісяця її отримують до 500 осіб. Серед них діти-сироти, багатодітні сім'ї, безпритульні, пенсіонери-інваліди тощо. Церква особливу увагу звертає на людей, залежних від алкоголю та наркотиків, проводячи серед них не лише спеціальні служіння, тобто словом Божим повертаючи їх до нормального життя, а й лікуючи їх у стаціонарному центрі. Кінцева мета такої допомоги — наповнити буття цих людей реальним сенсом, миром і радістю, водночас звільнивши їх від згубної залежності.

В Україні діють неорелігії орієнтального напрямку, які в основному репрезентовано неоіндуїзмом та буддійськими течіями.

Неоіндуїстським рухам притаманне вдале поєднання давніх ведичних традицій з цінностями інших релігій. В основу їх учень,

як правило, покладено принципи монізму, єдності в багатоманітті, неподільності буття духовного і матеріального, мирського і сакрального. Вони дуже активно й широко використовують ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій на шляху до Бога. Неоіндуїзм представлений: Товариством свідомості Крішні, послідовниками Саї-Баби, Всесвітньою чистою релігією (Сахаджа-йогою), Громадами Шрі Чинмоя, Трансцендентальною медитацією тощо.

Товариство свідомості Крішні з'явилося в Україні в 1981 р. в умовах переслідування і гонінь з боку тодішньої влади. І тільки в 1990 р. воно отримало офіційний дозвіл на свою діяльність. А в 1995 р. було офіційно зареєстровано Всеукраїнський центр громад свідомості Крішні. Сьогодні цей орган поєднує 37 громад послідовників крішнаїзму, що діють майже в усіх областях нашої держави. Вони не лише пропагують ведичні знання про космос, людину, суспільство, поширюють «свідомість Крішні», практикують бхакті-йогу, а й демонструють соціальну активність. Ними започатковано кілька гуманітарних програм, зокрема «Їжа для життя» (безкоштовне надання їжі малозабезпеченим, інвалідам, хворим, іншим нужденним — щотижня в Україні роздається до 4 тис. таких обідів); «Дайте людям шанс!» (робота серед ув'язнених з метою повернення їх до Бога, до нормального суспільного життя); «Ведичне кулінарне мистецтво» (пропагування ведичної культури їжі, яка передбачає утримання від вживання м'яса, риби, яєць, кави, чаю, тютюну тощо); «Відродження інституту сім'ї»; «Сільськогосподарська громада», що має на меті захист і збереження навколишнього середовища, тощо.

Характерним для діяльності крішнаїтів на українських землях є те, що вони прагнуть обґрунтувати нерозривну єдність української та ведичної культур. Це, на їхню думку, буде сприяти «вплетенню» товариства в етно та соціокультурну тканину українського суспільства, що стоїть на шляху національного пробудження.

Товариство свідомості Крішні здійснює в Україні активну місіонерську діяльність. При цьому воно не наголошує на винятковості своєї релігійної віри, не вважає її єдино істинною.

Необуддійські громади в Україні нечисленні й поширені, як правило, серед національних меншин, традиційно буддійських за віросповіданням. Характерним для них є акцентування на одній, рідше декількох рисах буддійського вчення, поєднання ідей східних і західної традицій, зокрема християнства. Звідси й претензії на ортодоксальність тлумачення вчення Будди. Необуддизм в Україні має кілька шкіл: дзен-буддизм, Нітерен, школи

тибетського буддизму (карма каг'ю, дзогчен, ріме тощо), Аум Синрікьо та інші.

Представлені в Україні й синтетичні релігії громадами Церкви єднання, Віри Багаї та Великого білого братства.

Останнє започаткувало свою діяльність у Києві в 1990 р. Його очолив фахівець у галузі кібернетики, кандидат фізико-математичних наук Юрій Кривоногов. Воно має ще одну назву — ЮСМАЛОС, що розшифровується так: ЮС — Юоан Свами (сам Кривоногов), МА — Марія Деві (його дружина Марія Цвигун), ЛОС — Логос (Ісус Христос). Нова течія проголосила себе надрелігією, тобто епохальною релігією майбутнього. Характерними рисами цього об'єднання є: 1) намагання синтезувати елементи традиційних релігій (буддизму, крішнаїзму, християнства) і східних філософій; 2) запозичення теософських ідей; 3) звернення до біоенергетичних теорій і окультних доктрин, серед яких домінують уявлення про загальні зв'язки між елементами Всесвіту, між смыслом слова та його накресленнями в Кабалі; 4) метафізичні концепції, які передбачають існування інопланетних цивілізацій; 5) використання в релігійній практиці психотехнічних прийомів східних культів і різноманітних технік сучасної психотерапії.

Морально-етичною основою віровчення «білих братів», що визнає існування зла, гріха та моральних наслідків за вчинки, є закон карми. Душа розуміється як духовна сутність, що визначає життєві стани і здібності людини. Вона вважається невіддільною від Бога вічною енергетичною субстанцією, яка після смерті одного фізичного тіла переходить в інше. Душа («божественна частинка») протиставляється тілу («уособленню зла», «кайданам сатани»), її вдосконалення досягається медитативною практикою та шляхом відмови від чуттєвих задоволень. Своєрідним компромісом між східними та християнськими моральними нормами стало твердження про індивідуальне спасіння, що потребує віри у спокутну жертву Марії Деві, яка поставала як земне уособлення поєднаних на небесах двох божественних сутностей — Ісуса Христа та Богоматері і як прийдешній триєдиний Бог, поєднуючи три іпостасі в одній особі.

Відречення «білобратчиків» від матеріального життя («світу зла») привело й до несприйняття ними родинних зв'язків, суспільних інтересів. «Абсолютне зло» зображувалося у вигляді своєрідної «ієрархії Темряви», що протистоїть «ієрархії Світла», тобто Великому білому братству. Будь-яка соціально-політична система поцінювалася як «сатанинська». Поступово діяльність

братства набувала відверто антисуспільного спрямування. Поділ людей на «білих» і «чорних» логічно не міг не спричинити нарощування деструктивних чинників в діяльності об'єднання, провокування конфліктів і конфронтації «з усіма». Тому правоохоронні органи припинили його функціонування, а над його лідерами в 1994-95 р. відбувся суд.

Із виходом М. Цвигун з ув'язнення (1997) і відходу від неї Ю. Кривоногова ця релігійна течія зазнала певної трансформації. Так, основа віровчення нині тлумачиться як любов до всього сущого, гармонія між небесним і земним, духовним і матеріальним, зовнішнім і внутрішнім, чоловічим і жіночим началами. Символічно це відображає рівнобічний хрест Матері світу — основний символ Великого білого братства.

Саєнтологічні течії представлені в Україні, зокрема, прибічниками Діанетики. Осередки цього культу офіційно зареєстровані в Києві, Харкові, Херсоні, Кременчуці. Саєнтологи проводять своєрідні тренінги з удосконалення інтелектуальних здібностей, широко використовуючи при цьому синтез положень сучасної психології, східної філософії й релігій, інформатики, знахарства тощо. Вони активно пропагують динамічний принцип існування, спрямований на забезпечення успішного виживання. Динаміка для них — це жага до життя, енергійність та наполегливість виживанні, адаптації до умов існування. Широко культивується спрямування людини до виживання через усі форми життя, зокрема через світ тварин і рослин, через дух, метанів (духовних істот, які в людині поєднуються з її тілом, а після смерті полишають його), демонів, через Вище Буття (нескінченність, в інтерпретаціїр. Хаббарда). Саєнтологи не терплять критики як у своїх лавах, так і ззовні, а тому вони уникають спілкування з усіма, хто намагається ревізувати їхнє вчення, заперечувати їхні основоположні ідеї, ставити під сумнів їхню істинність. Ця церква має вельми продуману і розгалужену систему залучення нових членів, що спрямована на її подальше розширення та зміцнення.

Езотеричні об'єднання репрезентовані громадами Реріхівського товариства, асоціацією Жива етика, послідовниками теософії О. Блаватської, Данила Андреева, Олеса Бердника тощо.

Серед теософських груп, що діють в Україні й мають розвинуте й систематизоване вчення, — громада «Світло душі». Це вчення пов'язане з аналізом проблем людства, викликаних переходом від астрологічної ери Риб, повної конфліктів, суперечностей, насильств і падіння моралі, до ери Водолія. На думку прихиль-

ників цієї громади, в нову еру має відновитися втрачена гармонія світу, поступово настане духовне піднесення людства. «Світло душі» прагне з'ясувати природу душі, виявити її сутнісні засади, системно-структурні й космічні взаємозв'язки. Члени громади вельми активно пропагують систематичне самовиховання, духовне і фізичне вдосконалення, відмову від шкідливих звичок, бережне ставлення до довкілля у думках та вчинках. Головна мета членів громади — «прорив у божественне», що може бути досягнуто, на їхню думку, тільки за умов чистої свідомості. Засоби «прориву» — систематична медитативна практика, досягнення внутрішнього мовчання шляхом припинення внутрішнього діалогу.

4.5.

Неоязичництво

Основним контингентом неоязичництва є національно зорієнтована інтелігенція, свідомі українці інших соціальних верств. Для більшості з них процес відродження язичництва за умов слабкої національної самосвідомості більшості українців є шляхом відродження свідомого, духовно багатого українства.

Язичницькими неорелігіями власне українського походження є РУН-віра, Рідна віра, Великий вогонь.

РУН-віра — (**Рідна українська національна віра**) була започаткована Левом Силенком (народ. у 1923 р.), який вважається посланим Богом учителем та пророком. Реформуючи політеїстичну дохристиянську віру українців, Л. Силенко пропонує нову монотеїстичну систему поглядів на світ. Згідно з нею українці мають своє розуміння Бога. Він явився їм як Дажбог — свідомість світу, вічна енергія, несвідоме і свідоме буття, свята правда, воля, любов і милосердя. І всі біди України від зради її народом Дажбожої віри. За вченням духовного вчителя, викладеного у Святому Письмі РУН-віривців — «Мага Віра», візантійське християнство, потрапивши в Україну, насильницьки підірвало духовні сили її мешканців і завдало нищівного удару як державності, так прадавнім віруванням. Відновлення їх — головна мета послідовників РУН-віри. Основні заповіді РУН-віри вчать віруючих жити і діяти заради добра України, любити

і розуміти Бога по-рідному, боронити духовні скарби народу свого, шанувати духовність предків своїх.

Згідно із катехізисом РУН-віри «Повчання. Пісні. Молитви» світ не створений Дажбогом, а існує й існуватиме вічно, утримуючись у природному стані завдяки його троїстості — Трисутності. Трисутність має три складові: Яв — світ явний, матеріальний; Нав — світ невидимий, духовний; Прав — світ правил, законів, матеріального і духовного буття. Знак-символ РУН-віри — три основи світу, зображені у вигляді тризуба, обрамленого Сонцем.

РУН-віра намагається у своїй діяльності активно протидіяти чужим духовним впливам, берегти душу і свідомість українців від усього чужинецького: «Людина народжується двічі. Перше народження тілесне, а друге — духовне. Ми будемо гідними й щасливими людьми, якщо Народимося не тільки тілесно, а й духовно. Робімо так, щоб духовно не народилися від чужих сил. З чужого надходить чуже».

Культова практика передбачає обряди вінчання, освячення дитини, поховання.

Громади і представництва цієї неорелігії є в містах Канади, США, Австралії, Німеччини, Англії, Нової Зеландії, де компактно мешкають українці. В Україні громади РУН-віри вперше було зареєстровано у вересні 1991 р. Нині вони діють у Києві, Донецьку, Полтаві, Дніпропетровську, Львові та інших обласних центрах.

На теренах України діють й громади Рідної віри. Це сучасне теологічне вчення, започатковане професором Володимиром Шаяном (1908-74) у 1934 р. Воно ґрунтується на язичницькому розумінні Бога як сутності, що має багато виявів та реально постає у вигляді численних імен богів. Це вчення спрямоване на вдосконалення людської особистості та піднесення національної свідомості українців. Воно апелює і до збереження прадавньої української обрядовості. Рідновіри, як правило, пропагують автентичні язичницькі молитви і співи. Так, діяльність київської громади українських язичків «Православ'я» ґрунтується на книгах «Воловник» (виклад віровчення), «Правослов: молитви до Рідних Богів» і обрядовому календарі «Коло Свароже». Автохтонне коріння цього віровчення яскраво ілюструє їхній Символ віри.

Символ віри рідновірів України

Вірую:

В усіх Українських Богів, єдиних у Сварозі, вічних і незнищених, як Всесвіт.

Вірую:

*У триєдиність світів Права, Ява і Нава, створених
Сварогом і удержаних у Ньому.*

Вірую:

*У божественне народження українців — Онуків Даж-
божих, і в силу Предків, яка перебуває з нами завжди.*

Вірую:

*У радість Життя Вічного, в чистоту Душі праведної,
яка ніколи не зникає, а переходить у нове тіло.*

Наша Віра Правдива, бо Права Славимо!

Рідновіри обстоюють сім засторог нащадкам: 1) не цурайся роду свого, його звичаю та мови, бо рідна мова і звичай зберігають енергію нації; 2) не оскверняй душу чужинськими звичаями; пам'ятай, що чужі пісня і молитва дають силу твоєму ворогові; 3) будь терплячим, але не допускай наруги над твоїми рідними святинями; 4) не руйнуй природу, серед якої живеш, бо цим ти відбираєш майбутнє у своїх нащадків, зрубуєш гілку роду свого; 5) не потурай ворогам свого народу; якщо треба — ставай до священного бою; 6) не віддавайся в рабство, бо хто прийме рабську смерть, той у вічність відійде рабом; 7) не зраджуй віру Дажбожих онуків, бо чужа віра руйнує дух і тіло, знищує націю.

Рідновіри переконані у триєдності буття, що відображено у Священному дереві життя, коріння якого сягає підземних глибин, світу предків, світу Нава (Нав'я). Це коріння українського роду. Стовбур і гілки Священного дерева уособлюють проявлене буття — світ живих людей, світ Ява. Його крона і листя є житлом володарів вищого світу, світу Права — світу богів, які правують Всесвітом, та героїв, які загинули за свій народ і відійшли на небо богів — у Сваргу.

Члени цієї громади вважають, що Бог всеєдиний, вічний, багатовиявний, багатоіменний, як світ, створений ним, що постає різнолікою цілісністю і єдністю одночасно. Українські боги, на їх переконання, єдині у Сварозі і є різними виявами безмежного, складного і багатогранного Всесвіту. Боги є різними виявами божественної істоти та вічно існують на чолі із всеєднаучим верховним прабогом. Прабогом рідновірів є Сварог, верховний Бог Всесвіту, небесний зодіак. Його сини — Сварожичі: Дажбог, Перун, Велес, Стрибог, Ярило, Хорс, Ладо, Купайло, Симаргл, Позвізд та ін. Його доньки — Лада, Леля, Купала, Дана, Перуниця, Мокоша, Коляда та ін. Кожного з них наші

предки, як гадають рідновіри, пізнавали й шанували не одночасно, бо приходили боги до людей у певний, визначений Сварожим правом час. І коли наставав час іншого божества, пам'ять людська ще довго зберігала священну шану до його попередника. Тому, переконані рідновіри, люди й знають нині імена багатьох рідних богів.

Головне у віровченні рідновірів — обоження природного начала Всесвіту та славлення своїх богів радістю життя. Відчуття радості, на їхню думку, необхідна умова щастя життя людини. Радість — винагорода за страждання чи важку буденну працю. Таке щастя покликані приносити свята на честь рідних богів — із обрядовими дарунками, співом, хороводами, очищенням священним вогнищем, священними напоями тощо. Ці свята сприяють прилученню людини до Всесвіту, допомагають відчутти себе частинкою життя, живою клітинкою небесного океану, прийняти добрий струмінь життєдайної любові богів — сонячної сили. Саме до цього, переконані рідновіри, прагне людська душа, втілюючись у тілесній людині. Називають себе рідновіри по-різному — «дітьми Сонця», «онуками Сварожими», «онуками Дажбожими», «онуками Божими», «синами своїх богів», «синами Перуна», «синами Творця» тощо.

Громади рідновірів існують у багатьох містах і селах України, зокрема у Києві, Харкові, Чернігові, Миколаєві, Львові, Одесі тощо. Найпотужнішою зарубіжною громадою є рідновіри при Святині Дажбожій у м. Гамільтон (Канада). В Україні діє Релігійний центр об'єднання рідновірів України (ОРУ), зареєстрований у Державному комітеті у справах релігій. ОРУ є колективним членом Світового конгресу етнічних релігій.

У 1994 р. на Вінничині виникла ще одна течія українського язичництва — Собор рідної української віри. Його послідовники вважають своїми попередниками В. Шаяна, Л. Силенка, С. Кокряцького, кожен із яких, на їхню думку, зробив помітний внесок у розвій рідної віри, але не зміг повністю її відродити. Мета Собору — поєднати їх праці і поширити як єдине ціле. Прихильники цієї релігії поклоняються єдиному Богу Всесвіту — Господу Дажбогу (за українським йменням). Відомо, що арії у Ведах називають єдиного Бога Всесвіту на ім'я «Єдиний».

Створення Собору пов'язується з пророцтвом волхвів, виголошеним понад 1 000 років тому. Начебто після насильницької християнізації волхви отримали Дажбоже слово про відродження рідної віри русичів через 1 000 років. Дажбог приписував волх-

вам припинити безперспективну за тих умов відкриту боротьбу з християнством і таємно від покоління до покоління передавати у своїх родах духовне знання — аж до часу відродження їхньої релігії, який мав настати наприкінці ХХ ст. Саме тому, переконані віруючі Собору, дохристиянська релігія українців ніколи не була остаточно знищеною, вона лише змінювала форму свого існування. Із масової релігії вона перетворилася на таємне поклоніння знахарських родів Господу Дажбогу і духовним силам України. І сьогодні, на межі тисячоліть, ця таємна віра знахарів знову постає як традиційна релігія українців.

Установчий з'їзд Собору рідної української віри відбувся 28-29 жовтня 2000 р. в м. Вінниця. Складовими Собору є: Духовний центр, крайові духовні центри та релігійні громади. Духовний центр Собору включає в себе Священну раду та Духовне правління. Священна рада — це зібрання священників та проповідників, які репрезентують усі релігійні громади. Вона вирішує всі ключові питання діяльності Собору. Духовне правління складається з п'яти осіб і керує поточною діяльністю. Громади Собору безпосередньо підпорядковані одному з двох крайових центрів — Східноукраїнському (з центром у м. Запоріжжя) чи Західноукраїнському (з центром у м. Вінниця). Кожен крайовий центр підпорядкований Духовному центру Собору.

В основу віровчення Собору рідної української віри покладено духовні знання, отримані духовними особами Собору від знахарських рідновірських родів. Згідно з ними Всесвіт — триадний. Він складається з трьох світів — Прави, Нави і Яви. Права (світ божественний) складається з особливих божественних енергій, які недоступні для відчуттів людини. Це центр перебування Господа Дажбога — могутньої, найдосконалішої духовної особистості, яка утворена кристалізованими божественними енергіями, випромінює їх та може впливати на життя людей. Народжені у Праві божественні енергії пронизують увесь Всесвіт (Праву, Наву і Яву).

Нава (світ духовний) відділена від Прави і Яви та включає недоступні для відчуттів духовні енергії. У Наву після смерті людини переходить її енергетична основа — дух.

У Яву (земний світ) крім божественних і духовних енергій, входять речовина і фізичні поля, Земля, Сонячна система та небесні тіла, що є частиною матеріального Космосу. Ява — найскладніший, наймінливіший і найрізноманітніший із світів.

Він поєднує три види субстанцій — божественні енергії, духовні енергії та матерію.

Господь Дажбог володіє найвищою мудрістю, найвищою силою та найвищим добром. Він може бути пізнаним духовно розвиненими українцями в особливому медитаційному божественному стані свідомості.

Україна для рідновірів є святою, її терени пронизані божественними енергіями, які утворюють живе та духовне тіло. Віруючі Собору вважають, що Україна єдина на землі отримала божественне тіло і стала обраною Богом. Доказом обрання Богом України став бурхливий розвиток духовної культури, який тут розпочався вперше в історії людства 20 тис. років тому. Україна є святою землею Дажбожою, якій судилося відіграти вирішальну роль у здійсненні Дажбожого задуму. Божественне тіло, яке має Україна, є підставою вважати її духовним центром людства.

На основі індоєвропейської спільноти для здійснення свого задуму на Землі Господь Дажбог створив народ, який відомий в історії як арії. Прямим кровним нащадком арійського народу є українці, яким було послано важке випробування через панування чужої духовності. Відродження рідної української віри означає, що український народ витримав це випробування і довів своє право стати будівничим на Землі Дажбожої України.

Головні свята рідновірів — Різдво, Великдень, Рахманський Великдень, Зелені свята, Купала, Великий (Медовий) Спас, Покрова. Урочисто відзначаються також Водосвяття, Стрітіння, Благовіщення, Колодій, Свято Перуна, Квітковий Спас, Здвиження. Серед календарних обрядів особливо шануються рідновірами колядування, щедрування, посівання, писанкарство та ін. Обов'язковими є щоденні молитви, відвідування щотижневих богослужінь. Діє інститут духовного цілительства. Розпочав роботу вищий релігійний навчальний заклад — Університет Рідної української віри. Функціонують всеукраїнські релігійні організації: сестринство «Берегиня», місія «Шлях до Бога», братство «Дажбожі онуки» тощо.

Великий вогонь. Неоязичницька духовно-релігійна течія, що виникла у 90-х рр. ХХ ст. на Житомирщині, її засновником був Г. Боценюк. На відміну від інших язичників, послідовники Великого вогню обстоюють ідею абстрактності слов'янськості. Вони вірять у присутність душ великих пращурів, які жили законами розуму; вшановують Сварога, що дарував людям вічне життя і поєднував силу вогню й розуму, Рода й синів його —

Перуна, Одина і Водина, дружину Перуна Ладу, а також Дажбога. Пропагують шлюбну вірність, духовну спільність людини з рослинним і тваринним світом, необхідність для щастя людини свободи.

Отже в українському суспільстві утверджується конфесійний плюралізм: не тільки християни, а й представники інших віровчень — в першу чергу ісламу, етно- та неорелігій мають умови для свого розвитку й прагнуть будувати свої взаємовідносини на принципах релігійної толерантності.